

Svemogući život i njegovo »značenje« kod Jakoba von Uexküll

Josip Oslić

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

SAŽETAK: U ovom prilogu autor razmatra filozofijske implikacije Uexküllove »teorijske biologije«. Stoga se u prvom koraku nastoji skrenuti pozornost na njegovo razumijevanje i tumačenje »prirode«. U drugom se koraku razmatra njegova »teorija istraživanja okoliša«, a trećem koraku autor svraća pozornost na njegov »nauk o značenju«. Upravo ta trodimenzionalnost ovoga razmatranja trebala bi dovesti do važenja ne samo neke temeljne postavke njegove *Teorijske biologije* nego i njegovo »biološko«, odnosno »filozofsko« razumijevanje i tumačenje »života« u cjelini. U razmatranju naznačene problematike moglo bi također postati vidljivo da se on prije svega služi fenomenološkom metodom, koja mu omogućuje pristup »k samim stvarima« (E. Husserl), odnosno do fenomenâ samih. Primjenjujući upravo fenomenološku metodu, Uexküll je nastojao prevladati klasičnu metafiziku. Naime, smatrao je da su pitanja klasične metafizike, primjerice pitanja uzroka i posljedice, postala u biti praktični beznačajna. Ako je Aristotelova metafizika bila zainteresirana za pitanje »Zašto«, onda je fenomenološka metoda koju je u istraživanjima počeo primjenjivati J. von Uexküll bila prije svega zainteresirana za pitanje »Kako« se u biti odvija život u prirodi. Stoga se pokazuje da Uexküll ne želi samo definirati, odnosno fiksirati prirodu i život u prirodi, nego dopušta da priroda i život u prirodi sami govore na način »otvorenosti« koja uvijek iznova omogućuje novo slušanje, razumijevanje i tumačenje naznačenih fenomena.

Ključne riječi: *J. von Uexküll, J. Müller, I. Kant, teorijska biologija, teorija okoliša, svemogući život, panteizam, ekologija, dugoročna odgovornost, fenomenologija, hermeneutika*

1. Tko je Jakob von Uexküll?

Predstavljajući njemačkoga biologa i filozofa Jakoba von Uexküll (8. IX. 1864–25. VII. 1944),¹ koji je našoj javnosti gotovo nepoznat, u uvodnom se dijelu pozornost

¹ Svi biografski podaci koji se odnose na život i djelo Jakoba von Uexküll preuzeti su iz svečanoga govora koji je povodom njegova 70. rodendana održao Friedrich Brock. Usp. o tom: Friedrich Brock, »Jakob Johann Baron von Uexküll. Zu seinem 70. Geburtstage am 8. September 1934«, u: *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* (Hrsg.) I.D. Achelis/AD. Meyer/K. Sudhoff, sv. 27. Leipzig 1934., str. 195–203 (ubuduće se navodi kao JBU).

usmjerava na neke bitne biografske podatke iz njegova života. J. von Uexküll rođen je u Estlandu na posjedu Keblas (danas Mihkli). Nakon nekoliko godina cijela je obitelj morala napustiti Keblas, te su se za kraće vrijeme najprije preselili u Heimar, a potom se udomili u Coburgu. U tom gradiću J. von Uexküll pohađao je prve godine gimnazije. Međutim, kada je njegov otac postao gradonačelnik Revala, obitelj je morala ponovno promijeniti mjesto boravka. S roditeljima i dvojicom braće odlazi u Reval, gdje nastavlja pohađati gimnaziju. Nakon položenog ispita zrelosti upisuje se na studij zoologije u Dorpatu (danas Tartu u Estoniji). Vrijedno je spomenuti njegovo studijsko putovanje u Dalmaciju i Grčku. Na Jadranskom moru Uexküll se susreće s čarobnim, prelijepim i gotovo »savršenim formama morske faune«. Čini se da je upravo to studijsko putovanje bilo odlučujuće za njegovo kasnije znanstveno usmjerenje.

Već tijekom studija zoologije kod profesorâ Brauna i Kennela, J. von Uexküll počinje se kritički razračunavati s ondašnjim darvinizmom. On je s vremenom ne samo doveo u pitanje »teoriju descendencije« nego ju je nastojao u potpunosti odbaciti. U Dorpatu je dobio diplomu koja odgovara našoj doktorskoj diplomi. Po završetku studija preselio se u Heidelberg, gdje se upoznao s profesorom Wilhelmom Kühnerom. Upravo je kod profesora Kühnera pronašao nešto što nije bilo dovoljno prihvaćeno ni dovoljno zamjećivano tijekom njegova temeljnog studija. Naime, kod njega je otkrio potpuno nov pristup u istraživanju prirode i njezinih zakona. Njegov učitelj uveo ga je prije svega u problematiku »fiziologije živaca i mišića«. Međutim, Uexküll nije ostao samo na onome što mu je približio učitelj, nego je marljivo istraživao dalje, nastojeći što prije doći do novih spoznaja u naznačenom smjeru. Na temelju tog angažiranog istraživačkog rada mogao je razvijati potpuno nove procese i predodžbe koji su ga doveli do toga da ga se s pravom može nazvati utemeljiteljem »moderne komparativne fiziologije beskičmenjaka«.²

Godine 1900. Uexküll odlazi na još jedno putovanje, u »Istočnu Afriku«, gdje se susreće s bogatom florom i faunom tamošnje prašume, koja kod njega budi veliko divljenje. U to razdoblje pripada i poznanstvo s Hansom Drieschom, s kojim je u Napulju radio na nekim zajedničkim projektima. U međuvremenu umire njegov učitelj W. Kühner s kojim je bio osobito povezan, i čijom smrću praktički započinje drugo, pravo znanstveno razdoblje njegova života.

To drugo razdoblje, započeto na prijelazu stoljeća, traje sve do njegova preseljenja u Hamburg 1925. godine. I to životno razdoblje povezano je s brojnim putovanjima, na kojima je upoznao H. S. Chamberlaina, R. M. Rilkea i naposljetku A. Hildebranda, koji su na njega snažno utjecali. U tom kontekstu neka bude rečeno da je osobito A. Hildebrand – po zanimanju kipar – dao Uexküllu neke vrlo značajne i dragocjene poticaje koji su se prije svega odnosili na razumijevanje prostora. Godine 1903.

² JBU, str. 196.

Uexküll se oženio groficom Gudrun von Schwerin, koja mu je rodila kćer i dva sina. Međutim, ono što na osobit način karakterizira to drugo razdoblje njegova života prije svega su njegova brojna eksperimentalna istraživanja. Sva ta istraživanja treba promatrati u sklopu onih istraživanja koja su u to vrijeme izvođena u Napulju. Upravo je u to vrijeme Uexküll nastojao razvijati svoju teoriju »plana«, koja je nastojala pokazati da svaki živi organizam djeluje kao subjekt, tj. svaki živi organizam jest u sebi jedno »središte svijeta« koje posjeduje svoj »subjektivitet«. Uexküll ne promatra više prirodu samo u smislu novovjekovne znanosti koja postupa po principu »mjerljivosti« svega i koja je za prirodu zainteresirana samo pod vidom »promjena« koje se događaju u prirodi, nego on prirodu nastoji promatrati prije svega fenomenološki, pri čem se u jednoj takvoj filozofskoj refleksiji nastoji postupno otkrivati upravo ono »Kako« (način egzistencije), što se usredotočuje na pitanje: *Kako se u prirodi zrcali sam fenomen života?*

Kao što je već djelomično naznačeno, treće razdoblje njegova života započinje 1925. godine u Hamburgu, gdje je Uexküll uza snažnu potporu heidelberških prijatelja, O. Kestnera i L. Brauera, počeo raditi kao honorarni profesor. Ondje je uspio ostvariti dobru suradnju – danas bi se moglo kazati: interdisciplinarni dijalog – između »biologa, fiziologa i filozofa«. ³ Samo godinu dana poslije utemeljio je u Hamburgu Institut za istraživanje okoliša. Kao što i samo ime kaže, glavna preokupacija tog instituta bilo je tzv. istraživanje okoliša, i to ne samo svijeta biljaka i životinja, nego i čovjeka. Sve do 1940. godine Uexküll je bio voditelj spomenutoga instituta.

Moglo bi se kazati da se Uexküll, uz H. Driescha, danas ubraja među najznačajnije vitaliste koji su kao biolozi pokušali otvoriti put od biologije prema filozofiji. Približavanje prema filozofiji obojica su započeli već na samom početku svojega znanstvenog istraživanja, jer su obojica bili uvjereni u to da se upravo uz pomoć filozofije mogu lakše rješavati mnogobrojni problemi fiziologije. Obojica su zastupali jednu »biologističku metafiziku« koja – između ostalog – govori o tom da se život treba razumijevati i tumačiti kao »autonomni život«. Tijekom svojega znanstvenog rada, Uexküll je pokušavao razvijati jednu metafizičku teoriju »organskog«, na temelju koje je nastojao pokazati da je autonomija »organskog« života i svekolikog događanja utemeljena u samoj prirodi.

Nakon ovoga kraćeg uvoda u neke bitne biografske podatke, usmjerava se na Uexküllovu temeljnu problematiku. U prvom koraku nastoji se pokazati njegovo razumijevanje i tumačenje »prirode«. U drugom koraku nastoji se iznijeti na vidjelo njegova »teorija istraživanja okoliša« i, naposljetku, u trećem koraku nastoji se osvrnuti na njegov »nauk o značenju«. Upravo ta trodimenzionalnost razmatranja trebala bi dovesti do važenja ne samo neke temeljne postavke njegove *Teorijske biologije*

³ JBU, str. 202.

nego i njegovo »biološko«, odnosno »filozofsko« razumijevanje i tumačenje »života« u cjelini. U razmatranju naznačene problematike moglo bi također postati vidljivo da se on prije svega služi fenomenološkom metodom koja mu omogućuje pristup »k samim stvarima« (E. Husserl), odnosno do fenomenâ samih. Primjenjujući upravo fenomenološku metodu, Uexküll je nastojao prevladati klasičnu metafiziku. Naime, smatrao je da su pitanja klasične metafizike, primjerice pitanja uzroka i posljedice, postala u biti praktični beznačajna. Ako je Aristotelova metafizika bila zainteresirana za pitanje »Zašto«, onda je fenomenološka metoda koju je u svojim istraživanjima počeo primjenjivati J. von Uexküll bila prije svega zainteresirana za pitanje »Kako« se u biti odvija život u prirodi. Stoga se može kazati da Uexküll ne želi samo definirati, odnosno fiksirati prirodu i život u prirodi nego dopušta da priroda i život u prirodi sami govore na način »otvorenosti« koja uvijek iznova omogućuje novo slušanje, razumijevanje i tumačenje naznačenih fenomena.

2. Priroda kao životni prostor svemogućega života

Suvremena znanost,⁴ koja je prije svega usmjerena na »eksperiment« i »mjerljivost« svih stvari u prirodi, jednostavno je zaboravila misliti na čovjekov »bitak-u-svijetu« (M. Heidegger). Primarni interes moderne znanosti bio je – sve od G. Galileija – očito usmjeren samo na »mjerljivo događanje« u prirodi. Ako stoji tvrdnja M. Heideggera da je zapadna filozofija »zaboravila« misliti bitak u njegovu smislu, onda bi se slično tomu moglo kazati da je *moderna znanost zaboravila misliti na čovjeka i samo svoje ljudsko podrijetlo*. To je osobito vidljivo onda kada se mora konstatirati da suvremena znanost u svojem temeljnom nastojanju slijedi samo svoje pragmatičke interese koji se u vremenu globalizacije, s jedne strane, orijentiraju samo na »napredak« i, s druge strane, na stalno uvećavanje temeljnoga kapitala. Stoga se očito čini potrebnim da se ponovno pokuša otkriti i pronaći novi pristup prirodi, jer se priroda više ne može promatrati samo kao »mjesto« nekontroliranog iskorištavanja, nego upravo kao »mjesto« čovjekova obitavanja, gdje čovjek s drugim živim bićima ponovno pokušava živjeti u miru i u jednoj zajedničkoj »domovini«. Ako se ne pokušava aktualizirati i senzibilizirati čovjekov novi način mišljenja i djelovanja s obzirom na prirodu, onda se s pravom može govoriti o jednoj rastućoj opasnosti koja nas svakim danom sve više udaljava od onog izvornog pra-stanja kakvo je postojalo u Edenskom vrtu.

⁴ U »Predgovoru« knjige *Der Mensch und die Natur* Thure von Uexküll zapisao je sljedeće: »Znanost nije nikada izraz puke radoznalosti ili apstraktne težnje za 'spoznajom'. Ona je u najdubljem temelju čovjekova samoobrana u borbi da se potvrdi u promijenjenim predznakovima svojega tubitka. Budući da je ona sredstvo, a ne samosvrha, također se mijenja položaj pojedinih znanosti kada se mijenja položaj čovjeka prema tubitku pod pritiskom novih pitanja.« Thure von Uexküll, »Vorwort«, u: *Der Mensch und die Natur. Grundzüge einer Naturphilosophie*, München 1953., str. 5 (ubuduće se navodi kao MN).

Kako bi uopće mogao protumačiti fenomen prirode, J. von Uexküll se u svojim biološkim istraživanjima služi poglavito *fenomenološkom* metodom. Do primjene te metode dolazi se upravo u onom trenutku kada se nastoji povezati fenomen prirode i fenomen života. Ta problematika koja govori o međusobnoj povezanosti prirode i života dolazi do izražaja u raspravi koja je vođena između J. von Uexküll i J. Müllera. Naime, potaknula je i samoga Uexküll da kao biolog i filozof iznova pokuša promišljati fenomen života koji se ozbiljuje u prirodi. U kontekstu te rasprave osobito se zanimljivom čini Müllerova pozicija koju Uexküll sažima: »Život se uopće ne može shvatiti razumom, njega treba doživjeti.«⁵

Ta je Müllerova postavka očito fascinirala Uexküll. Naime, Uexküll je sam sve jasnije počeo uvidati da se život više ne može na odgovarajući način protumačiti samo na temelju Aristotelovih kategorija kauzaliteta i finaliteta. S tim u svezi Uexküll kaže:

»Svako očitovanje života je spontano [...] i ono stoji izvan iskustva razuma. Filozofija koja se bavi pukim razumskim iskustvima nije kadra da bude temelj i da služi fiziologiji kao nauku o onome što živi. Ona može biti dovoljna za pozitivne znanosti kao što je fizika i kemija, [no] fiziologija ne postaje znanost zahvaljujući jednoj takvoj filozofiji, budući da ona fiziologiji nudi samo uvjete života, ali ne i sam život.«⁶

Prema sudu J. von Uexküll, klasična metafizika pokušavala je razmatrati ne samo pitanje »Zašto«⁷ nego je također postavljala pitanje o uvjetima života i zato ona nikada nije mogla dospjeti do osvjetljavanja i izlaganja života samog. Međutim, znanost koja razmatra život na čistoj biološkoj razini upravo je fiziologija koja ne poznaje nikakve »dogmatske« načine postupanja i ona je u tom smislu slobodna jednako kao što slobodno protječe i život u prirodi.

Povrh toga, Uexküll je kao biolog zauzeo i vrlo kritički stav prema fenomenu »empirije«. Naime, u raspravi koju je vodio s J. Müllerom ustvrdio je:

»Empirija, tj. promatranje pojedinog prirodoslovca i za samog biologa jest jedno prisilno egocentrično [promatranje]. Da bi se došlo do teorije promatrajućeg iskustva, mora se zauzeti antropocentričko stajalište koje važi za sve ljudske promatrače.«⁸

⁵ Jakob von Uexküll, *Der Sinn des Lebens*, Godesberg 1947., str. 13 (ubuduće se navodi kao SL).

⁶ SL, str. 13.

⁷ Pitanje »Zašto« bilo je uvijek najuže povezano sa zakonom uzročnosti. Međutim, upravo je taj zakon, prema sudu J. von Uexküll, postao upitan. S tim u svezi Uexküll kaže: »Značenje je zvijezda vodilja prema kojoj se biolog treba ravnati, a ne siromašno pravilo kauzaliteta koje ne može vidjeti dalje, nego samo jedan korak naprijed ili natrag i njemu ostaju veliki odnosi potpuno skriveni.« Jakob von Uexküll, *Bedeutungslehre*, Hamburg 1940., str. 22 (ubuduće se navodi kao B).

⁸ SL, str. 16.

Prema Uexküllovu sjećanju, već je svojedobno J. Müller upozorio »da nasuprot astronomiji u fiziologiji antropocentrična teorija prethodi egocentričnom empirijskom istraživanju. Doista je postojalo vrijeme u kojem je prevladavao nauk kako je čitava priroda stvorena poradi čovjeka. Ova je teorija potisnula empirijska istraživanja pojedinih prirodnih pojava i [proglasila ih] nevažnima«.⁹

Pojmovno razlikovanje između »egoističnog« stajališta koje se odnosi na pojam »empirije« i »antropocentričnog« stajališta koje se odnosi na sam pojam fiziologije, čini se da unosi novo svjetlo u naznačenu problematiku. Prvo zato što se ovdje »empirija« prije svega razumijeva u smislu »pragmatizma« koji u svojoj temeljnoj nakani nastoji sve »izmjeriti« i podvrgnuti »mogućnosti eksperimenta«. Dakle, taj se »pragmatizam« upravo ponaša na način na koji se ponašaju i sve prirodne znanosti. I drugo, zato što se ovdje »empirija« pokušava protumačiti kao jedno »specijalno područje« koje teško pronalazi priključak na cjelinu. Baš zbog sve prisutnijih »specijalizacija« u različitim područjima znanosti koje su već u ono doba, ali osobito danas, prisutne u prirodnim znanostima, često je otežan razgovor i među samim prirodoslovcima, jer svaki od njih na jedan – moglo bi se kazati – »egoistički« način nastoji zadržati samo za sebe svoja »specijalizirana« znanja, odnosno svoja »temeljna znanja«. I upravo ovo »zadržavanje samo za sebe« tzv. specijaliziranih znanja, odnosno »temeljnih znanja«, gotovo da onemogućava protok i izmjenu »kvalitetnih« informacija. Ako se nešto treba kazati ili posredovati drugomu, onda se to čini na način »friziranja« informacija, tako da svaka izvornost i autentičnost »specijaliziranih«, odnosno »temeljnih znanja« ostaje s obzirom na javnost upitna. Stoga je razumljivo zašto Uexküll upravo »empiriju« i na njoj zasnivajuće prirodne znanosti nastoji okarakterizirati kao jedan »egoistični« način postupanja u istraživanju same prirode, odnosno u istraživanju neke empirijske zbiljnosti.

Međutim, prema njegovu sudu, potpuno drukčije postupa »fiziologija« koja uzima u obzir upravo ovaj »antropološki« vidik u istraživanju zbiljnosti. Postupati »antropološki« ovdje ne znači ništa drugo nego postupati na način »interdisciplinarnosti« koja omogućuje znanstvenu razmjenu informacija i rezultata, pri čem također dolazi do izražaja mogućnost obostranog dijaloga između prirodnih i duhovnih znanosti. Naime, znanost koja bi trebala zadovoljiti tražena očekivanja upravo bi trebala biti »fiziologija«. Međutim, u kontekstu duhovnih znanosti ovu bi posredničku ulogu vođenja razgovora između prirodnih i duhovnih znanosti trebala preuzeti filozofska antropologija (M. Scheler, H. Plessner, A. Gehlen), koja se također u smislu »interdisciplinarnosti« počela profilirati u vrijeme kada je Uexküll počeo objavljivati svoje prve temeljne studije iz područja fiziologije.

⁹ SL, str. 16.

Druga važna konstatacija koja se može prepoznati u sučeljavanju između Uexküll i Müllera sažeta je u uvidu koji govori kako se već na samom početku novoga vijeka u biti dogodila tzv. promjena paradigmi. Naime, upravo kroz ovu »promjenu paradigmi« nastojalo se prevladati staru »teocentričnu« sliku svijeta i afirmirati novu, »antropocentričnu« sliku svijeta. Ako je priroda u »teocentričnoj« slici svijeta bila promatrana kao zbiljnost koju je Bog stvorio ni iz čega (*creatio ex nihilo*), onda novovjekovna slika svijeta pokušava u potpunosti »demitologizirati« pojam prirode, tj. ona ga nastoji osloboditi od svakoga Božjeg zahvata ili drukčije rečeno: u novovjekovnoj slici svijeta Božja svemoć nad prirodom transformirana je u čovjekovu svemoć nad prirodom.

Sve je ovo imalo za posljedicu da su se prirodne znanosti s obzirom na duhovne znanosti počele ponašati – moglo bi se kazati – provocirajuće. Naime, sve očitiije počele su se stvarati napetosti i rasti aporije između »teocentrične« i »antropocentrične« slike svijeta.

»Ako bi se antropocentričnu teoriju fiziologije pokušalo nadomjestiti jednom obuhvatnijom [teorijom] – kao što se geocentričnu [teoriju] astronomije nadomjestilo heliocentričkom – onda bi u životno središte trebalo na mjesto čovjeka postaviti druga živa bića.«¹⁰

U proširenju samog okvira istraživanja, koje u našem slučaju započinje kod čovjeka i usmjeruje se prema svim živim bićima, izvršava se u određenom smislu riječi i jedno novo pozicioniranje samog fenomena čovjeka kao i svih živih bića u cjelini. Naime, na mjesto fenomena »čovjeka« u središte fiziološkog i filozofskog interesa dolazi fenomen »života«. Time se otvara jedna potpuno nova situacija koja najavljuje i novu paradigmu koja nastoji istraživati i dovesti do važenja upravo sam »život« koji se ozbiljuje u prirodi. Upravo ta nova paradigma istraživanja »života« precizira se kod Uexküll u tzv. paradigmu »istraživanja okoliša«. Ako se istraživanje prirode treba odvijati pod vidom »istraživanja okoliša«, odnosno pod vidom istraživanja života u prirodi, onda bi se moglo kazati da se priroda zapravo počinje razumijevati – metaforički rečeno – »u slici jedne sveobuhvatne drame«, čiji »je autor sam život. Umjesto drame svijeta, može se također govoriti o simfoniji svijeta koju komponira sam život«.¹¹

Međutim, Müller i Uexküll kritiziraju iskrivljeni pojam Hegelove filozofije prirode koja ne samo da nastoji identificirati, odnosno poistovjetiti »bitak i mišljenje«, nego ta filozofija istodobno naučava »da prirodne zakone treba shvatiti kao zakone

¹⁰ SL, str. 16–17.

¹¹ SL, str. 17–18.

mišljenja».¹² Zašto upravo Hegelova filozofija više ne može iskazati svoje važenje s obzirom na prirodne zakone, ovisi upravo o logici njezina načina postupanja. To postupanje Hegelove filozofije želi reći da upravo ono što se misli također treba biti i u zbiljnosti. Međutim, Hegelovu logiku mišljenja nemoguće je primijeniti na samu prirodu, jer ona sa svojim zakonima ne predstavlja samo neku mišljenu zbiljnost, nego suprotno: ona predstavlja jednu zbiljnost koja posjeduje svoj istinski bitak.

Upravo zbog toga mogu se odbaciti sve dosadašnje iskrivljene filozofije prirode, koje nisu u svoje središte postavile fenomene života, jer one više nisu u stanju misliti život koji je jedini »vrijedan znanja«. Takve filozofije prirode u središte svojih razmatranja postavile su apstraktne duhovne konstrukte o postanku svijeta. Ako se život nastoji shvatiti kao jedan »prafenomen« prirode, odnosno kao nešto što je jedino »vrijedno znanja«, onda se upravo nalazimo na dobrom putu da možemo razvijati i jednu zbiljsku filozofiju prirode. Naime, fenomen života mogao bi se – što je prema Uexküllovu sudu ispravno uvidio i J. Müller – razmatrati na trima razinama njegova samoočitovanja:

»Jednom u raznolikosti odnosa značenjâ stvari jednih prema drugima unutar jedinstva prirode, drugo u raznolikosti organâ ujedinjenih u jedinstvu organizama u prostoru i treće u raznolikosti organizama u vremenu, u jedinstvu životnog tijeka počevši od klice do punine organâ – od rođenja do smrti.«¹³

U dijaloškom diskursu, koji je vođen između J. von Uexküll i J. Müllera, može se zaključiti da Uexküll u svojim teorijskim razmatranjima prirode i živućih organizama u njoj uopće ne želi, s jedne strane, slijediti Darwinov pojam »razvoja vrsta« i, s druge strane, da on ne želi slijediti ni Aristotelov pojam »entelehije«, nego se radije u tom kontekstu opredjeljuje za govor o fenomenu »života« koji dolazi do svoje pojavnosti već u tzv. stvaranjima klica.¹⁴

Na temelju rečenoga, postalo je vidljivo da je Uexküll cijenio ne samo J. Müllera i njegova teorijska biološka istraživanja nego je i tijekom cijelog života ostao pod njegovim snažnim utjecajem. Treba kazati da je Uexküll kritički preuzeo Müllerove mnogobrojne znanstvene uvide koji su se prije svega odnosili na novo razumijevanje filozofije prirode. Kao što je već i bilo naznačeno, u sljedećem koraku želi se približe osvrnuti na Uexküllovu »teoriju istraživanja okoliša«, na temelju koje se on na osobit način približio suvremenim problemima ekologije i time postao zapaženim misliocem naše suvremenosti.

¹² SL, str. 28.

¹³ SL, str. 52.

¹⁴ Usp. o tomu SL, str. 53–54.

2. Temelji »teorije istraživanja okoliša«

Već se tijekom dosadašnjih razmatranja moglo vidjeti da su fenomeni »prirode« i »života« u Uexküllovim biološkim postavkama zauzeli središnje mjesto. U sljedećem koraku nastoji se pokazati da su upravo ti pojmovi uz Kantove kategorije »prostora« i »vremena« postali temeljem njegove »teorije istraživanja okoliša« koju je izložio u svojoj *Teorijskoj biologiji*. Stoga se u sljedećim razmatranjima namjerava skicirati i dovesti do važenja njegova »teorija istraživanja okoliša«.

»Budući da Uexküllov nauk povrh svojeg biološko-znanstvenog značenja skreće pozornost i na duboko svjetonazorsko-metafizičko temeljno stajalište, danas se sve snažnije uviđa i priznaje, možda ipak manje od prirodnoznanstvene, nego od duhovno-znanstvene i odgojne strane.«¹⁵

Kao što je poznato iz povijesnoga konteksta, biologija¹⁶ se kao prirodna znanost u svojim istraživanjima navlastito služila metodom »klasične fizike«. Međutim, neki biolozi to konzekventno čine i dandanas. Da podsjetimo, već kod Aristotela »fizika« je bila »opisna znanost« koja se prije svega trudila oko pitanja opisivanja fenomena prirode u njezinim bitnim oznakama. Međutim, sve od doba renesanse, osobito od G. Galileija, »klasičnoj fizici« pridodana je još i matematička metoda.

Pridodavanjem matematičke metode metodi klasične fizike započelo je novo etabliranje i novo razumijevanje prirode. Naime, priroda se počela razumijevati kao matematička veličina koju je moguće prevesti na jezik matematike. Primjenom matematičke metode počela se ostvarivati temeljna postavka »da je struktura same prirode kao objekta prirodnih znanosti matematička, tj. da elementi prirodnog zbivanja posjeduju takva bitna svojstva koja jednoznačno odgovaraju svojstvima matematičkog elementa«.¹⁷ Ili drukčije rečeno: sve jasnije počinje se uviđati i »ontološka struktura prirode« u kojoj bi trebala doći do izražaja činjenica da i sama priroda posjeduje odgovarajuća svojstva koja bi trebala omogućiti da se može ozbiljiti su-igra između »prirodne stvarnosti i matematičke idealne strukture«.¹⁸

¹⁵ Friedrich Brock, »Die Grundlagen der Umweltforschung Jakob von Uexküll und seine Schule«, u: *Zoologischer Anzeiger. Verhandlungen der Deutschen Zoologischen Gesellschaft E.V. auf der 41. Jahresversammlung in Seestadt Rostock vom 31. Juli bis 2. August 1939.* (Hrsg.) von C. Apstein, 12. Supplementband, Leipzig 1939., str. 17 (ubuduće se navodi kao GU).

¹⁶ Prema Thureu von Uexküllu, »Zadaća biologije sastoji se u tom da protumači fenomene života i da ih učini pristupačnima ne samo našem razumu, nego i našem zahvaćanju. Tomu služe njezine metode. Ali gdje pronalazimo takve fenomene života? Nigdje drugdje nego između živućih subjekata i njihovih objekata. Između njih odigrava se život.« MN, str. 29.

¹⁷ Vjekoslav Bajsic, *Granična pitanja religije i znanosti. Studije i članci*, priredio: S. Kušar, Zagreb 1998., str. 22 (ubuduće se navodi kao GP).

¹⁸ GP, str. 22.

Danas smo svjedoci da je nastupilo svojevrsno osvješćenje s obzirom na uspjehe i postignuća moderne tehnike, tj. da su se danas opasnosti koje sa sobom donosi moderna tehnika počele shvaćati ozbiljnije nego u nekim prijašnjim vremenima. Ovdje se, primjerice, prije svega misli na Hansa Jonasa¹⁹ koji je na prijeteće dugoročne opasnosti moderne tehnike upozorio u svojim glavnim etičkim spisima.

U ponovnom povratku na pitanje koje se odnosi na klasičnu fiziku može se konstatirati da je ona na temelju matematičke metode nastojala prirodu dovesti do potpune »objektivizacije«, tj. ona je nastojala skrenuti pozornost na potpunu »fizikalizaciju« prirodnih događanja. Međutim, ne samo da prirodne znanosti prijete da se potpuno podlože »fizikalizaciji«, nego se nešto slično događa i s duhovnim znanostima. Primjerice, F. Brock opisao bi tu problematiku na sljedeći način:

»Fiziologija, znanost o jeziku, umjetnosti i povijesti prijete da podlegnu fizikalizaciji, jer one se više ne orijentiraju na prafenomene, na dušu, jezik, umjetnost i povijest kao stvaralačke procese živih subjekata, nego uglavnom na ono što je postalo s riječju, umjetničkim djelom ili povijesnim činom.«²⁰

Upravo je ovim riječima F. Brock kao dobar poznavatelj Uexküllova nauka upozorio na zahtijevano i poželjno razmatranje »prafenomena«, na koje su zaboravile ne samo prirodne nego dobrim dijelom i duhovne znanosti. Ako smo se odlučili za razmatranje i osvjetljavanje »prafenomena«, onda smo se zapravo odlučili za Husserlov postupak koji glasi: »K samim stvarima!«. Međutim, ako smo se odlučili za takav postupak, onda smo se našli na tragu Uexküllova fenomenološkog programa koji je on na osobit način pokušao ozbiljiti u svojoj *Teorijskoj biologiji*. Naime, u tom djelu on je počeo primjenjivati fenomenološku metodu kako bi mogao osvijetliti tajne života i tajne prirode. Njegovo je fenomenološko nastojanje prepoznatljivo u načinu razmatranja prirode i života u njoj. Međutim, ono je također prepoznatljivo u njegovoj nakani koja naznačuje oprastanje od »objektivizacije« i »fizikalizacije« prirode, ali ono je prepoznatljivo i u njegovoj pragmatičkoj odluci koja smjera prema aktualizaciji »subjektivnih svjetova«²¹ koji se pojavljuju i djeluju u prirodi. Naime,

¹⁹ Usp. o tom Hans Jonas, *Das Prinzip der Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Frankfurt am Main 1984., Usp. također o tom Josip Oslić, »Sustavi vrednota u današnjem vremenu«, u: *Bogoslovska smotra*, Zagreb 71 (2–3/2001), str. 231–259. »Moderna biologija nije se mogla osloboditi od metoda klasične fizike i to uopće nije htjela, budući da je tehnika s takvim metodama dobila veliki polet koji je dugoročno poslužio kao mjerilo za uspjeh svih prirodnih znanosti.« GU, str. 19.

²⁰ GU, str. 21.

²¹ »U »Teorijskom biologiji« provodi se analiza prostora koji je vezan na subjekt [i to] na fenomenološki način u kojem se vlastiti prostor točno opisuje i rastavlja na elementarne sastavne dijelove kao [znakov] mjesta i znakov smjera. Nakon toga studiraju se unutarnja organizacija i ponašanje subjekta životinje.« GU, str. 24.

ti »subjektivni svjetovi« ne karakteriziraju samo »prirodna događanja«, nego i sva »živa bića« koja žive u prirodi. Time Uexküll tzv. »centimetru-gramu-sekundama« sistemu suprotstavlja biološki sistem mjesta-koraka-momenta koji nam stvarno dopušta da se svako gibanje subjekta i objekta, koje je Goethe označio kao život, ispuni dubljim smislom.«²²

Sve ovo upućuje na to da Uexküll nije razmišljao samo kao biolog, nego i kao filozof. Naime, već u samom uvodu u *Teorijsku biologiju* on postavlja vrlo zanimljivu postavku koja glasi:

»Sva je zbiljnost subjektivna pojava – ovo bi trebala biti i velika temeljna spoznaja biologije. Potpuno je uzaludno ispitivati čitavi svijet prema uzrocima koji su neovisni o subjektu, uvijek ćemo naići na predmete koji svoju izgradnju zahvaljuju subjektu; sa spoznajom kako su predmeti pojave koje svoju izgradnju zahvaljuju subjektu nalazimo se na starom sigurnom terenu koji je na osobit način pripremljen po Kantu, kako bi se mogla nositi zgrada svih prirodnih znanosti. Kant je čovjeka-subjekta suprotstavio predmetima i pronašao temeljne principe po kojima se u našoj duši izgrađuju predmeti.«²³

Naime, prema Kantovim spoznajno-teorijskim uvidima koje je izradio i predstavio u svojoj »teorijskoj filozofiji« pokazalo se da je za spoznaju od presudnog značenja zorni materijal naših osjetilnih dojmova i umnih sposobnosti. Poznato je da je upravo Kant poduzeo sintezu između racionalizma i empirizma kako bi mogao pokazati da je za spoznajni proces kojemu je krajnja svrha spoznaja zapravo potreban racionalni i empirijski element.

»Kantova besmrtna zasluga je u tomu da je u našoj duši [...] otkrio organizaciju, čije je principe prikazao. Naša duša posjeduje unutarnji planski karakter koji se objavljuje tek onda kada stupa u djelatnost. Stoga se duša mora promatrati dok povrh dvije djelatnosti prima dojmove i prerađuje ih.«²⁴

Prema Uexküllovu sudu, ovi Kantovi uvidi u svezi s biološkim istraživanjem trebali bi se zapravo proširiti u dva smjera: oni bi trebali »1. uvažiti ulogu našega tijela, osobito naših osjetilnih organa i našega središnjeg živčanog sistema i 2. [trebalo bi] istraživati odnose drugih subjekata (životinja) prema predmetima.«²⁵

Ono što se u filozofskom smislu čini posebice zanimljivim činjenica je da Uexküll u svojoj *Teorijskoj biologiji* u prvim dvama poglavljima pokazuje osobit interes za Kantovu transcendentalnu filozofiju. Preciznije rečeno: u ovom kontekstu Uexküll

²² GU, str. 23.

²³ Jakob von Uexküll, *Theoretische Biologie*, Berlin 1920., str. 8 (ubuduće se navodi kao TB).

²⁴ TB, str. 9.

²⁵ TB, str. 9

se prije svega zanima za Kantove kategorije »prostora« i »vremena«. Kao što je poznato, Kant je kategorije »prostora« i »vremena« razmatrao u svojoj *Transcendentalnoj estetici*. Naime, iz Kantova razumijevanja spoznaje proizlazi da se u spoznajnom procesu ne radi samo o spoznaji predmetâ, nego prije svega o »načinu spoznaje« predmeta. Upravo zbog toga se od uma traži da preispita »način spoznavanja« predmeta, i to u tom smislu: *pod kojim je zapravo uvjetima spoznaja apriori moguća, odnosno pod kojim se uvjetima ona treba odvijati?* U »teorijskoj filozofiji« Kant polazi od temeljne postavke da zapravo ne postoji nikakva neposrednost predmeta, nego da se rješenje spoznajnog problema treba prije svega tražiti u smjeru posredovanja. U analizi spoznajnog procesa Kant zapravo uviđa da je svaka predmetna spoznaja u biti jedna subjektom posredovana spoznaja. Ili drukčije rečeno: svaka moguća spoznaja koja se odnosi na bilo koji objekt pretpostavlja spoznavajući subjekt koji se u odnosu na objekt ozbiljuje kroz neko posredovanje. Upravo na tragu »kopernikanskog obrata« ovdje se ostvaruje zapadna povijest subjektivnosti u kojoj subjekt određuje svoj objekt spoznavanja. Stoga je u toj svezi osobito potrebno istaknuti da Kantov subjekt nije nikakav apsolutni subjekt njemačkog idealizma, nego je on jedan konkretni subjekt kojeg karakteriziraju konačnost i ograničenost. Ako je čovjekova spoznaja ograničena spoznaja, onda je ona također receptivna, tj. ona ne može proizvesti svoj predmet spoznavanja, nego ga može samo pretpostaviti. To onda znači da receptivna spoznaja ne može spoznati »stvar po sebi«, jer čovjekov um nije u stanju prekoračiti granice iskustva. Nadalje, to znači da predmete, odnosno fenomene, možemo samo spoznavati tako kako nam se oni pokazuju. Stoga postaje u potpunosti razumljivo da se čitav spoznajni proces kod Kanta ograničava na puku pojavnost, pri čem svako prekoračivanje iskustvenog svijeta zapravo za spoznaju postaje »stvar« nemogućnosti.

Kao što je već naznačeno, u *Transcendentalnoj estetici* Kant obrađuje kategorije »prostora« i »vremena«, koje su prema njegovu sudu apriorne forme osjetilnosti. Dakle, svaka se spoznaja ozbiljuje u prostoru i vremenu, pri čem se njezina istinska zadaća sastoji u tom da se kroz mogućnosti sinteze zapravo nastoje povezati sve raznolikosti čovjekova iskustva. U Kantovu spoznajno-teorijskom procesu kategorije »prostora i vremena« nisu nikakvi apstraktni pojmovi, nego su one apriorne predodžbe, odnosno apriorne forme zora koje predstavljaju nužni uvjet za ozbiljenje spoznaje. Ova djelomična eksplikacija Kantove spoznajne teorije bila je potrebna zato što je Uexküll upravo Kantove kategorije »prostora i vremena« učinio polazištem i temeljem za svoja biološka istraživanja.

»Kao što je sigurno da ne postoji apsolutni objektivni prostor, tako je isto sigurno da ne postoji nikakvo apsolutno vrijeme, jer su ne samo prostor nego i vrijeme samo forme našeg ljudskog zora...«²⁶

²⁶ TB, str. 45.

U raspravi s Kantovim razumijevanjem »prostora i vremena« Uexküll je uvijek iznova nastojao istaknuti da su pojmovi »prostora i vremena« prije svega oblikovani kroz »subjektivne« zorove. Naime, za razumijevanje pojma prostora Uexküll doslovce kaže: »Prostor je jedno savršeno jedinstvo, jedna u sebe zatvorena zakonitost.«²⁷ Kao što je vidljivo već iz ove konstatacije, predodžba prostora dobiva kod Uexküllu u smislu »vlastitog prostora« u potpunosti subjektivno značenje,²⁸ tj. on nastoji naglasiti subjektivnost predodžbe prostora osobito tada kada se radi o analizi »prostora« nasuprot klasičnim postavkama fizike.

»Poznato je da je Kant postavio nauk kako smo o prostoru obaviješteni prije svakog iskustva, budući da on kao forma zora mora prethoditi svakom iskustvu. Ali prostor se ne razlikuje od preostalih formi osjetilne zamjedbe samo po tom, jer je također i skala tonova već prisutna nakon što se zamijeti prvi ton i prva zamijećena boja već posjeduje komplementarne boje prije nego što ona dođe do zamjedbe. Zakonski odnosi jednog tona prema svim drugim tonovima i jedne boje prema svim drugim bojama moraju se doduše istraživati u iskustvu, ali oni su prisutni prije svakog iskustva i svoje djelovanje iskušavaju s početkom prvog iskustva.«²⁹

Uexküll nastoji pokazati da u razumijevanju prostora treba poći sasvim drugim putem koji se razlikuje od klasične fizike. Naime, ovdje prije svega treba progovoriti o putu koji nastoji osvjetljavati načine posredovanja između zadane zbiljnosti i tzv. vlastitih svjetova. Osim toga Uexküll ne želi – kao što je to uvijek do sada činila klasična fizika – da se subjekt koji se treba analizirati odvoji od drugih subjekata, nego sasvim obratno, kod njega se subjekt koji se istražuje uvijek promatra u širem horizontu, pri čem prije svega dolaze do pojavnosti različite odnošajnosti subjekta s obzirom na druge subjekte.

U svojoj »fenomenologiji prostora« Uexküll nastoji povući jasnu granicu između predodžbe prostora klasične fizike i »biologističke« predodžbe prostora, koja prije svega dolazi do izražaja u njegovu »nauku o okolišu«. U tom smislu treba se još jedanput podsjetiti:

»Prema mišljenju fizičara postoji samo jedan jedini zbiljski svijet koji nije nikakav svijet pojava, nego posjeduje svoju apsolutnu zakonitost koja je neovisna o bilo kakvu utjecaju kroz druge subjekte. Ovaj svijet sastoji se 1. od mjesta čiji je broj beskonačan, 2. od gibanja čije je širenje neograničeno, i 3. od momenata čiji je niz bez početka i

²⁷ TB, str. 15.

²⁸ »Kod takvog postupka mogu se jasno razlikovati tri dijela prostora na izgradnji subjektivnog prostora koji su već smisljeno karakterizirani kroz njihova imena. Uz jedan *prostor zamjećivanja* pojavljuje se jasno jedan *prostor djelovanja*. Prvi se ponovno dijeli na jedan *prostor gledanja* i jedan *prostor doticanja*. Posljednji je u mnogim slučajevima jedan čisti prostor zahvaćanja.« (GU, str. 24.).

²⁹ TB, str. 19.

kraja. Sva preostala svojstva stvari trebaju se svesti na mjesto gibanja atoma. Nasuprot tomu biolog tvrdi da postoji isto toliko svjetova koliko je prisutno subjekata, da su svi ti svjetovi pojave koje se mogu razumjeti samo u svezi sa subjektima. Subjektivni svjetovi sastoje se 1. od mjesta, čiji je broj konačan, 2. od gibanja čije je širenje ograničeno, 3. od momenata čiji niz posjeduje ne samo početak nego i kraj, i 4. od kvaliteta sadržaja koji su istodobno određeni brojem i čiji su zakoni također zakoni prirode. Nadalje, atomi nisu ništa drugo nego poveznice kvaliteta sadržaja s lokalnim znakovima.«³⁰

Dakle, prema mišljenju biologa, svaki organizam živi u svojem vlastitom subjektivnom svijetu ili, drukčije rečeno: *svaki organizam posjeduje svoj vlastiti svijet*. Moglo bi se kazati da su se suvremeni filozofski antropolozi (npr. M. Scheler, H. Plessner, A. Gehlen) zasigurno mogli nadahnjivati Uexküllovim biološkim istraživanjima.³¹ Kod njega postoje mnogobrojna mjesta koja su suvremenim filozofskim antropolozima mogla poslužiti kao dobra polazišta za njihova vlastita antropološka promišljanja.

Premda se životinjski okolni svijet karakterizira kao »čista protežnost«, on je ipak po Uexküllu oblikovan »individualno«. Vraćajući se ponovno na Uexküllovo razumijevanje subjektiviziranja životinjskih svjetova, ali također i na subjektiviziranje vlastitih svjetova svih živućih organizama, moglo bi se kazati kako sve ono što »izvana« utječe na organizme zapravo kroz jedan filter »prostor-vrijeme« s vremenom dobiva »osobno obilježje« ili prima »subjektivno oblikovanje«.³²

Otkada je F. Gross pojasnio odnose između »vremena i apercepcije« otkrila se mogućnost da se može »napraviti jasnu sliku o samoj biti vremena. Apercepcija je životni proces koji se odvija u fazama pri čemu se svaka faza pojavljuje kroz jedan osjetilni znak. Taj znak je trenutak.«³³

»Trenutak« kao »znak« ili »šifra« mogao bi se ovdje razumjeti i protumačiti u egzistencijalističkom smislu, jer je bitno vezan uz vrijeme. »Trenutak« prati sva živa bića, jer on na osobit način aktualizira njihovo »ovdje« i »sada«. Međutim, »trenutak« kao vremenska kategorija povezan je također s prostorom, te vrijeme – slikovito govoreći – oživljava prostor, tj. prostor se ne razumije samo kao neka »mirujuća

³⁰ TB, str. 57. Ovo interpretirano mjesto od Friedricha Brocka – koje se odnosi na postavku J. von Uexküll – gotovo da je ponovno dano u istoj verziji: »*Prema stavu klasične fizike postoji samo jedan zbiljski svijet*. On se sastoji od: »1. beskonačno mnogo mjesta. 2. Gibanja, čije proširenje je neograničeno. 3. Momenata, čiji niz je bez početka i kraja. *Naprotiv, prema stavu biologa, postoji toliko svjetova koliko ima subjekata*. Ovi subjektivni svjetovi sastoje se od: 1. mjesta čiji je broj konačan [...] 2. gibanja čije je proširenje i brzina ograničena. 3. momenata. Čiji niz ukazuje na početak i kraj.« (GU, str. 38).

³¹ Primjerice, za »navezanost« životinje na »okolni svijet« J. von Uexküll kaže: »Doista je svaka pa i ona najslobodnije pokretljiva životinja vezana na jedno određeno mjesto stanovanja, čije istraživanje granica pripada zadaćama ekologe.« (B, str. 3).

³² GU, str. 39.

³³ TB, str. 45.

kategorija«, nego prije svega kao »oživljena kategorija«, u kojoj se zrcali život cijele prirode: »Vrijeme uvijek i u svakom odnosu ostaje subjektivno, jer ono je vezano uz proces apercepcije; samo se mjerenje vremena može označiti kao objektivno ...«.³⁴

»Teoriju istraživanja okoliša« Uexküll je izgradio na fenomenima »života« i »prirode«. Međutim, tijekom istraživanja pokazalo se da Uexküllova »teorija istraživanja okoliša« zanimljiva nije samo biolozima, nego po svem sudeći i filozofima, i to upravo zbog toga što je Uexküll u svojim biološkim istraživanjima primijenio »fenomenološku metodu«.³⁵

3. Što znači »svemogući život«?

U dosadašnjim razmatranjima nastojalo se u širem horizontu skrenuti pozornost na kategorije »prostora« i »vremena«, pri čem se pokazalo da se upravo u sklopu tih dviju kategorija zrcale fenomeni života i prirode. Naime, svaki se život odvija u prostoru i ozbiljuje u vremenu. To isto vrijedi i za prirodu, koja ovdje nije razumijevana kao *physis*, nego prije svega kao *natura*. U zaključnom dijelu pokušava se još postaviti pitanje, što bi zapravo mogla značiti Uexküllova *Teorijska biologija* za filozofe u fenomenološkom i hermeneutičkom smislu riječi. Kako bi se moglo odgovoriti na to pitanje, potrebno je, prvo, ponovno vraćanje na Uexküllovo razumijevanje života i, drugo, potrebno je osvjetljavanje njegova »nauka o značenju«. Tek na temelju toga moguće je da će postati jasnije koja značajnost pripada Uexküllovoj *Teorijskoj biologiji* u fenomenološkom, odnosno hermeneutičkom smislu.

Kao što je poznato, osim *Teorijske biologije*, Uexküll je također napisao spis pod naslovom *Svemogući život*, koji je objavljen posmrtno 1950. godine. U tzv. Prednapomeni toga spisa naznačeno je da je prvih osam poglavlja u konačnoj redakaturi priredio on sam, dok je ostalih deset poglavlja doručeno naknadno. Dovođenje tekstova i konačnu pripremu za tisak obavili su njegovi sin Thure von Uexküll i supruga Gudrun.³⁶

³⁴ TB, str. 46.

³⁵ Fenomenološka metoda prepoznatljiva je kod Uexküllu u postavci: »da se nad fenomenima prirode prebrzo i na temelju jednog prije donešenoga mišljenje ne vrši nasilje, nego da se [fenomeni] po mogućnosti promatraju i da se oni ostave otvorenima u njihovoj čitavoj punini kako bi se na njima mogle ispitati i vidjeti različite predodžbe i hipoteze, da li se one potvrđuju ili zakazuju. Ovaj postupak nije svjestan da fenomeni prirode oblikuju mjerilo za naša pravila i da nikada obratno ne mogu pravila prirodne znanosti dati mjerilo za prirodu. Ako se to shvati tako, onda [ova] postavka da mi ne moramo pronaći primjere za pravilo, nego pravilo za primjere [pokazuje] tajnu puta kojim je išao J. v. Uexküll i tajnu uspjeha do kojeg ga je vodio ovaj put.« (AL, str. 14).

³⁶ Usp. o tom Gudrun und Thure von Uexküll, »Vorbemerkung«, u: Jakob von Uexküll, *Das allmächtige Leben*, Hamburg 1950, str. 13 (ubuduće se navodi kao AL).

U Uexküllovoj *Teorijskoj biologiji*, u kojoj je nastojao koncipirati »nauk o okolišu«, uvijek iznova bilo je aktualno pitanje: *Koji odnosi zapravo vladaju između različitih subjektivnih svjetova?* Tijekom istraživanja pokazalo se da se u svim ovim odnosima zapravo zrcali život u različitim životnim oblicima. Sve to govori u prilog tomu da je u prirodi u biti sve oživljeno, odnosno da je priroda praktički samo drugo ime ili drugi naziv za *život kao takav*. Naime, u svojim razmatranjima Uexküll polazi od zanimljive teze u kojoj tvrdi »da se cjelokupni život može razumjeti samo ako se shvati njegovo značenje«. ³⁷ I upravo oko pojašnjenja ovoga pitanja trudi se njegova *Teorijska biologija*, koja nastoji dovesti do važenja života u svim njegovim različitostima.

Ali život koji se događa u prirodi ne događa se samo kao jedna idealna životna forma, nego se također ozbiljuje na način »drame«. Upravo taj fenomen »drame« označuje jedno polje »sučeljavanja«, odnosno jedno polje »konkurencije«, pri čem u tom dramatičnom ozbiljenju života često u pozadini stoji pitanje o »smislu« života. U tom kontekstu Uexküll primjećuje sljedeće: »Uloge drama ostaju uvijek iste, samo se glumci izmjenjuju.« ³⁸ Tim iskazom Uexküll nastoji kazati da se u prirodi kao na ekranu igraju pojedine uloge, na kojem s više ili manje uspjeha nastupaju mnogobrojni glumci. Međutim, svim je glumcima postavljena jedna granica koju jedva da mogu prijeći, a to je *granica smrti*. Ako i glumačke uloge ostaju iste, na scenu ili na ekran »prirode« uvijek iznova dolaze novi glumci, jer oni koji su umrli zamjenjuju se s novorođenima. Na taj način Uexküll može donijeti zaključak koji glasi: »Smrt je nužni svršetak svake životne drame.« ³⁹ Zato je život u prirodi, sažeto rečeno, uvijek »borba za opstanak« ⁴⁰ ili »drama« koja otvara pitanje o smislu života.

Ovdje se ne želi pobliže razmatrati problematika darvinizma, odnosno problematika »teorije descendencije«, za koju je poznato da ju Uexküll nije podupirao, nego ju je u potpunosti odbacio. Ovdje se prije svega pokušava razmatrati samo fenomen života koji se u tom kontekstu pojavljuje kao »životna drama«. U fenomenološkom i hermeneutičkom smislu posebice je zanimljivo da život kod Uexküllu zapravo dobiva gotovo »mitske« implikacije. Život u prirodi u tom je smislu »svemogući život« upravo zbog toga što je on zapravo uvijek tu, on je uvijek prisutan, ali se i uvijek suočava i sukobljava s fenomenom smrti. Upravo u tom sukobljavanju života i smrti koje se događa u prirodi Uexküll nastoji na biološkoj razini pokazati da se u tom kontekstu može progovoriti o tzv. hermeneutičkom krugu koji život i smrt postavlja u sasvim nove odnose razumijevanja i tumačenja. Međutim, Uexküllova se razmatranja ne zadržavaju samo na biološkoj razini, nego se uvijek iznova okreću i prema

³⁷ B, str. 2.

³⁸ AL, str. 55.

³⁹ AL, str. 58.

⁴⁰ AL, str. 58.

filozofskim pitanjima. Naime, u njegovim razmatranjima uvijek je iznova implicitno prisutno pitanje o »smislu« cjelokupnog događanja u prirodi. Fenomenološki način razmatranja fenomena života i smrti počiva na temeljnoj pretpostavci kako se ne mora samo postavljati pitanje o »događanjima« života i smrti u prirodi, nego da se treba prije svega postaviti pitanje o »značenju« samoga života u širem horizontu, koji život i smrt promatra kao cjelokupnost događanja u prirodi. Ne radi se o tom da se stvari u prirodi razmatraju u njihovim pojedinostima, nego se prije svega radi o tom da i biolog treba znati promijeniti svoje stajalište koje je okrenuto samo prema »pojedinačnome« i da se treba odučiti za put koji vodi do »značenja« stvari po sebi, odnosno do »značenja« stvari za nas. Dakle, radi se o tom da se pokušava stvari u prirodi prije svega »doživjeti u njihovu značenju«. ⁴¹ Naime, pitanje o »značenju« filozofsko je pitanje koje nadilazi puka biološka istraživanja i kao takvo ono traži odgovor u kontekstu cjelokupne zbiljnosti. Upravo je na ovom mjestu prepoznatljivo da Uexküll nije samo biolog, nego da je također filozof koji nastoji fenomen »svemogućega života« osvijetliti posebice u pogledu njegova »značenja«. U tom osvijetljavanju »značenja« života sam se život pojavljuje kao »jedinstvo« u kojem se zrcali čitava pluralnost subjektivnih »svjetova«.

»Ako s tog polazišta prilazimo prirodi, onda [prirodu] vidimo kao neizmjenju, izvanrednu, ali kao u sebi ostvarenu dovršenu dramu [...] Fizikalnom zakonu o očuvanju energije biolog suprotstavlja zakon o jedinstvu života. Taj zakon želi reći da se život nikada ne gubi, jer život je jedinstvo i sva se njegova očitovanja vraćaju uvijek njemu.« ⁴²

Na temelju tih izvoda postaje vidljivo da se u Uexküllovim analizama život pojavljuje u onom izvornom smislu, čiji ugaoni kamen čine subjektivni svjetovi biljaka, životinja i naposljetku sam čovjek. Sve to čini veliko jedinstvo života, čiju se istinu može razumjeti tek osvijetljivanjem njegova »značenja«.

»Život je jedno jedinstvo i sastoji se iz prikladnih cjelina koje su jednom subjektivne, jednom nad-subjektivne. Jedno nad-subjektivno jedinstvo također je i vrsta. Vrsta se brine da je u velikoj životnoj drami uvijek prisutan dovoljan broj glumaca različitih uloga. Tim ulogama također pripada i uloga koju igra plijen kao objekt hrane za druga živa bića. Tu se vidi na što se reducira ona poznata borba za opstanak. To nije borba protiv života, nego jedna scena unutar života.« ⁴³

Premda je Uexküll po pozivu prirodoslovac, za razliku od drugih prirodoslovaca, on nastoji shvatiti život kao »jedinstvo«. On uvijek iznova postavlja pitanje

⁴¹ AL, str. 166.

⁴² AL, str. 170.

⁴³ AL, str. 170.

o »jedinstvu« života. I upravo pitanje o »jedinstvu« života pokazuje istodobno da se ovdje zapravo radi o dvije različite metodologije, i to metodologija fizičara i metodologija biologa.

»Vjerujem kako se uvijek iznova mora pojasniti da se u biologiji na sasvim drukčiji način prilazi prirodi nego u fizici. Tamo postavljamo drukčija pitanja i dobivamo drukčije odgovore. Pitanje koje fizičar upućuje prirodi odnosi se uvijek na mogućnosti našeg tehničkog zahvaćanja. Na temelju toga, odgovori dobivaju pravila za tehničke zahvate i u skladu s tim pravilima prirodu predočujemo sebi kao mehanizam. Nasuprot tomu, biolog pita o zakonima koji subjektima propisuju smjer doživljavanja.«⁴⁴

Dakle, u biologiji je posrijedi pitanje »doživljavanja« ili, drukčije rečeno: u biologiji koja razmatra prirodu radi se prije svega o izvršavanju samoga života. Premda se to izvršavanje života odvija kao »životna drama« u tzv. suprotnostima, ono je uvijek iznova upućeno na »jedinstvo« života. Budući da život izrasta iz »jedinstva«, on se kroz druge životne forme prirode ponovno vraća u »jedinstvo«. Gotovo da se dobiva dojam kako se Uexküll sa svojim naukom o proizlaženju svega iz »jedinstva« i o ponovnom vraćanju svega u »jedinstvo« zapravo približava reinkarnaciji, odnosno panteizmu. U tom se kontekstu on ponovno poziva na J. Müllera, koji je jednom zgodno primijetio: »Božanstvo živi prirodu.«⁴⁵ Prema Uexküllovu sudu, J. Müller je pokušao s tom »napomenom« upozoriti na to »da božanstvo života oblikuje doživljavanje subjekata prirode. Ali pod doživljavanjem ovdje ne trebamo razumijevati ništa psihološkoga, nego jednostavno i sasvim općenito uklopljenost u životnu scenu, čiji zakon određuje opažanje i djelovanje subjekata i dopušta im na propisanim smjerovima uvijek iznova ići ususret istim životnim ciljevima.«⁴⁶

Kada Uexküll ne želi doživljavanje svesti na psihološki postupak, tada to istodobno znači da on doživljavanje nastoji razumjeti u širem horizontu, u kojem se ono treba tumačiti kao djelatnost izvršavajućega života u prirodi, i to s obzirom na doživljajnu sferu. Tako razumljeno »doživljavanje« ne počiva onda samo na različitim emocijama, nego prije svega na pravilima koja su produkt uma, odnosno rezultat razumskog uvida. Zato i sva djelovanja nisu »nikakva puka gibanja niti tropizmi, nego se sastoje od *opažanja* i *djelovanja* i nisu uređena mehanički, nego sukladno značenju.«⁴⁷ Kod Uexküllu život i njegovo »značenje«, kao dva supripadajuća fenomena, upućuju na tzv. unutarnju povezanost. Ona se pokazuje u tzv. funkcionalnom krugu koji se pojavljuje i koji dolazi do izražaja u odnosu između nositeljâ značenja i različitih subjekata.

⁴⁴ AL, str. 171.

⁴⁵ AL, str. 171.

⁴⁶ AL, str. 171.

⁴⁷ B, str. 2.

U sljedećem koraku želi se još samo osvrnuti na Uexküllov »nauk o značenju«, jer se drži da je upravo njegov »nauk o značenju« u uskoj vezi s njegovom »teorijom istraživanja okoliša«, temeljnom problematikom u njegovoj *Teorijskoj biologiji*. Na taj se način ujedno može odgovoriti i na pitanje koje »značenje« pripada *Teorijskoj biologiji* u fenomenološkom i hermeneutičkom smislu. S tim u svezi čini se da je pitanje koje aktualizira problematiku »funktionalnog kruga« od osobitog značenja.

U fenomenološkom smislu posebno je važno to što Uexküll izričiti naglasak stavlja na osobnost, individualnost i subjektivnost. Na taj način svakomu životu u prirodi nastoji podariti individualnu i osobnu vrijednost. Stoga nije teško zaključiti da upravo to na subjekt vezano oblikovanje zauzima središnje značenje u njegovoj »teoriji istraživanja okoliša«. ⁴⁸ Ako se naglasi i istakne ovo »subjektivno oblikovanje« i ako se u sklopu bioloških istraživanja postupa tako da se »subjektivno oblikovanje« uvijek iznova uvažava, onda se može zaključiti »da je organizam jedan djelujući subjekt, a ne samo jedan tjerajući objekt«. ⁴⁹

Stoga se kod njega s pravom može govoriti o »funktionalnom krugu«, u kojem se ozbiljuju potpuno novi »odnosi« između »subjekta« i »objekta«. Upravo ti novi »odnosi« koji se ozbiljuju u sklopu »funktionalnog kruga« u najužoj su vezi s »nositeljima značenja«, koji su jedini u stanju posredovati i ozbiljiti potpuno novi »smisao«.

*»Na ovom mjestu potrebno je posebice upozoriti na to da funkcionalni krug treba biti samo jedan simbol za jedno vrlo komplicirano događanje. Povrh toga ovdje nikako ne smije biti zaboravljena dinamika živućih procesa kao što se to nažalost prečesto događalo kod raspravljanja o refleksnim lukovima. U funkcionalnom krugu istodobno se izražava jedna planom ispunjena sveza između subjekta i objekta kroz prilagodbu obilježja i djelovanja u objektu, dok do izražaja dolazi preoblikovanje nositelja značenja.«*⁵⁰

Kroz »funktionalni krug« izvršava se u »biološkom polju« – i to u hermeneutičkom smislu riječi – potpuno novo posredovanje »davanja smisla«, koje je istodobno u vezi s etičkim implikacijama. Te se etičke implikacije sastoje prije svega u tom da svi organizmi trebaju biti potvrđeni i uvažavani upravo u svojoj subjektivnosti. Istodobno treba naznačiti da je Uexküll u svezi sa svojom »teorijom istraživanja okoliša« već odavno anticipirao neka temeljna ekološka pitanja, ⁵¹ i to prije nego što su ta

⁴⁸ Jedan od glavnih problema u istraživanju okoliša jest otkrivanje *varijabilnosti i krutosti ponašanja organizama*, jer upravo ova dva pola bitno pridonose razumijevanju prosudbi životinjskih djelovanja. Također se priroda postavlja ponekad zahtjeve svojim stvorenjima kojima ta [stvorenja] više ne mogu dorasti (primjerice, tu se misli na poplave, oluje itd.) (GU, str. 40).

⁴⁹ GU, str. 42.

⁵⁰ GU, str. 43.

⁵¹ Naime, ekologija se počela razvijati upravo u vrijeme kada je živio J. von Uexküll, ali njezin je daljnji razvoj osobito uslijedio nakon njegove smrti. Sve ovo upućuje na to »da su ekologija i istraživanje

pitanja pronašla svoje konkretno oblikovanje kod Hansa Jonasa i kasnijih ekologa i bioetičara, ali i kritičara moderne tehnike.

»Funkcionalni krug« započinje »opažanjem« i završava »djelovanjem«.⁵² Kao takav on se na najbolji način zamjećuje kod čovjeka. Mnoštvo se toga susreće u prirodi, ali svjesna »zamjećivanja« i »djelovanja« mogu se pronaći samo kod čovjeka. Čovjek se kao nositelj svekolikog »zamjećivanja« i »djelovanja« pojavljuje u svezi s tzv. funkcionalnim krugom kao onaj koji uvijek iznova može i mora postaviti pitanje o »značenju«. Pitanje »značenja« i pitanje o tomu »kako« se fenomeni pokazuju u prirodi, pojavljuje se u kontekstu Uexküllove *Teorijske biologije* kao jedno potpuno novo metodološko postavljanje pitanja koje nastoji u radikalnoj formi prevladati pitanje »Zašto« klasične metafizike. Prema Uexküllovu sudu, onaj koji »traži djelotvorne čimbenike onkraj tjelesnog svijeta je metafizičar.«⁵³ Dakle, klasična metafizika je znanost prošlosti i kao takva postala je neupotrebljivom za suvremena biološka istraživanja. Upravo s pitanjem o »značenju« Uexküll je zapravo napustio put klasične metafizike, ali i put klasične fizike i odlučio se za fenomenologiju prirode koja omogućuje govor samih fenomena. Upravo u tom govoru fenomena oni istodobno očituju i posreduju svoju smislenost.

Zaključno se citiraju Uexküllove riječi iz spisa *Nauk o značenju*, jer se čini da one dobro sažimaju ono što je nastojao postići tim spisom, koji se – kao što se vidjelo – u biti postupno transformirao u »nauk o okolišu«. Te zaključne riječi glase:

»Znamo da će s našom smrću nestati sunce, ovo nebo i ova zemlja, međutim sve će ovo i dalje živjeti u sličnim formama u okolnim svjetovima budućih naraštaja. Ne postoje samo obje raznolikosti prostora i vremena u kojima se mogu proširiti stvari. Postoje još raznolikosti okolnih svjetova u kojima se stvari ponavljaju u uvijek novim formama. Svi ovi bezbrojni okolni svjetovi pružaju u trećoj raznolikosti klavijaturu na kojoj priroda igra svoju nadvremensku i nadprostornu simfoniju značenja. Za vrijeme našega života dodijeljena nam je zadaća da s našim okolnim svijetom načinimo jednu tipku na golemoj klavijaturi na kojoj nas dodiruje jedna nevidljiva ruka.«⁵⁴

okoliša usmjereni na kraju krajeva na isti način cjelovito i kozmički, ali da se ekologija ne brine o prirodi subjekta ormanizamâ. Jedna je od neodloživih zadaća to da se prevladaju pojmovne i metodičke poteškoće koje danas još dijele grane istraživanja.» (GU, str. 53) J. von Uexküll kritizira današnju »moderanu tehniku« i u tom kontekstu kaže: »Visoko cijenjena čovjekova tehnika izgubila je svaki smisao za prirodu, ona se udaljila od najdubljih pitanja života, kada je htjela riješiti odnos čovjeka prema božanskoj prirodi sa svojom potpuno nedostatnom matematikom.« (B, str. 49).

⁵² Usp. o tom: B, str. 10; J. von Uexküll drži da primjerice kod biljaka ne može biti govora o jednom »funkcionalnom krugu«. Usp. o tom: B, str. 13.

⁵³ B, str. 20.

⁵⁴ B, str. 62.

Zaključak

U svojoj *Teorijskoj biologiji* Jakob von Uexküll na tragu Kantova »kopernikanskog obrata« umjesto teologijskoga shvaćanja stvorenosti prirode od svemogućega Boga i darvinističkih relativiziranja evolutivnoga tijeka uvodi kategoriju »svemogućega života« koji – kao sam sebi dostatan – nije stvoren ni iz čega, nego iz samoga sebe, niti se u svojoj apriornoj strukturi mijenja ikakvim evolucijama. Taj se svemogući život očituje u okolišu svakoga živog bića kao horizont njegova specifičnog samoozbiljenja, a da pritom – ni za buduće naraštaje – nikad nije ugrožen život kao takav. Anticipirajući mnogo prije suvremenih ekologa probleme okoliša, Uexküll izričito skreće pozornost to da povreda okoliša za sobom nužno povlači povredu života kao takvog u njegovoj apsolutnoj svetosti i nedodirljivosti.

DAS ALLMÄCHTIGE LEBEN UND SEINE BEDEUTUNG BEI JAKOB VON UEXKÜLL

Josip Oslić

Katholisch-Theologische Fakultät, Zagreb

ZUSAMMENFASSUNG: In diesem Beitrag erörtert der Verfasser die philosophischen Implikationen der »theoretischen Biologie« Jakob von Uexkülls. In diesem Sinne versucht er im ersten Schritt auf sein Verstehen und Auslegen der »Natur« hinzuweisen. Im zweiten Schritt wird seine »Theorie der Umweltforschung« in Betracht genommen, um im dritten Schritt die Aufmerksamkeit auf seine »Bedeutungslehre« lenken zu können. Gerade diese Dreidimensionalität dieser Betrachtung sollte nicht nur einige theoretische Ansätze, sondern zugleich seine »biologische«, bzw. »philosophische« Auffassung des Lebens im Ganzen zur Geltung bringen. In dieser Erörterung dürfte auch ersichtlich werden, dass er sich der phänomenologischen Methode bedient, die ihm den Zugang »Zu den Sachen selbst« (E. Husserl), bzw. zu den Phänomenen selbst ermöglicht. Durch die Anwendung dieser phänomenologischen Methode hat Uexküll die Überwindung der traditionellen Metaphysik versucht: z.B. die Frage nach der Ursache und Wirkung wäre in diesem Sinne sinnlos. Während die aristotelische Metaphysik für die »Was-Frage« interessiert ist, beschäftigt sich die bei Uexküll angewandte phänomenologische Methode mit der Frage: »Wie« das Leben in der Natur in ihrem Wesen abläuft? Deshalb zeigt es sich, dass Uexküll die Natur nicht nur definieren, bzw. fixieren will, sondern lässt die Natur und das Leben in der Natur selbst reden, und zwar in der Art einer »Offenheit«, die immer wieder ein neues Hören, Verstehen und Auslegen der angezeigten Phänomenen ermöglicht.

Schlüsselworte: *J. von Uexküll, J. Müller, I. Kant, theoretische Biologie, Umwelttheorie, allmächtiges Leben, Pantheismus, Ekologie, langfristige Verantwortung, Phänomenologie, Hermeneutik*